

Cronica artistică

— Monumentele noastre —

Să le zicem monumente publice sau istorice?

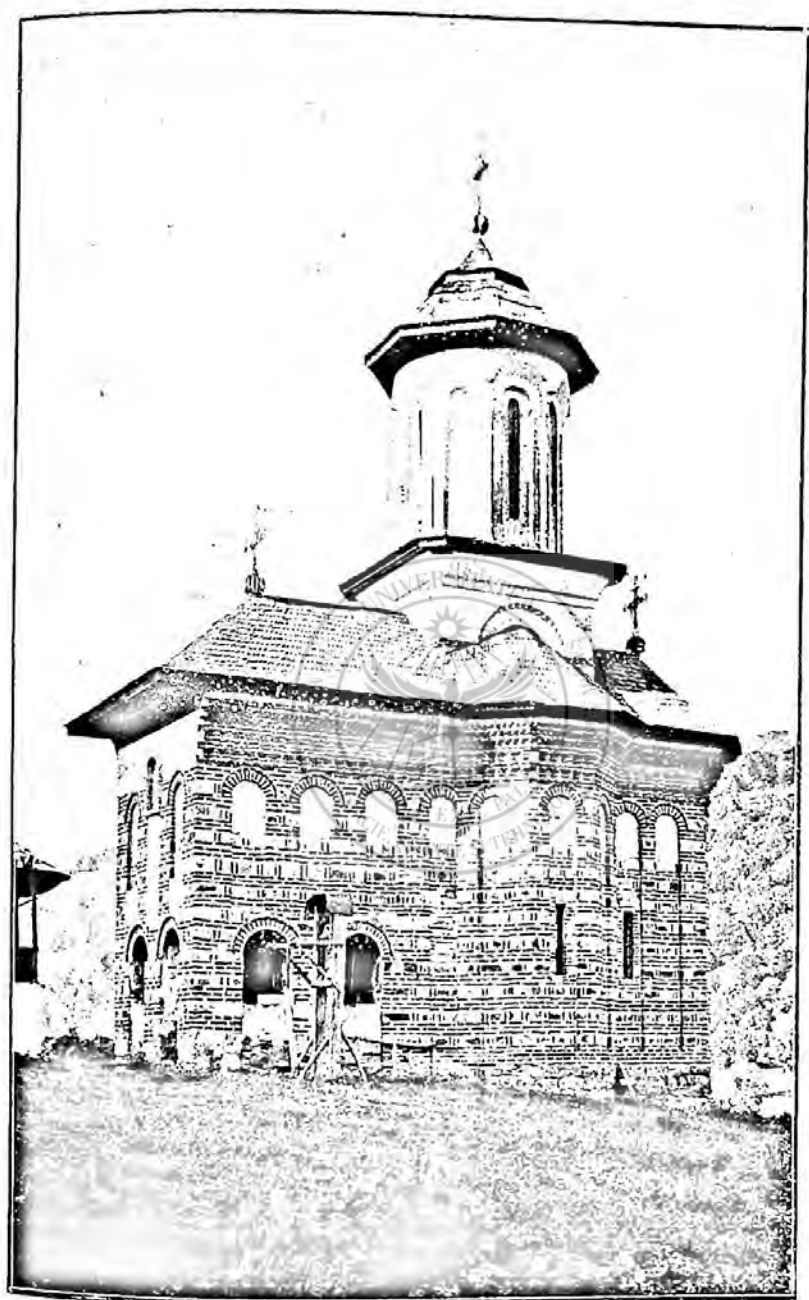
Legea le numește într'un fel, iar Buletinul oficial ¹⁾, acum apărut, într'altul. Oricum le-am boteza însă, ele aceleași rămân. Adăogînd unul sau altul din epitete, noțiunea nu se schimbă și nici nu se clarifică. Obținem din potrivă un pleonasm, inutil ca de obicei. Căci un monument e prin firea sa chiar istoric sau, în cel mai defavorabil caz, public. Este istoric, fie prin vîrsta sa, care îl trece în domeniul trecutului, al istoriei; fie prin faptele însemnate, deci istorice, pe care le amintește sau la care a slujit. De cele mai multe ori asemenea monumente sînt și de domeniul public, cum de pildă numeroasele biserici.

Denumirea legală de monumente *publice* este desigur cea mai puțin nimerită. Printr'însa se exclud toate monumentele cari nu intră în această categorie, deși multe din ele pot avea o însemnătate necontestată.

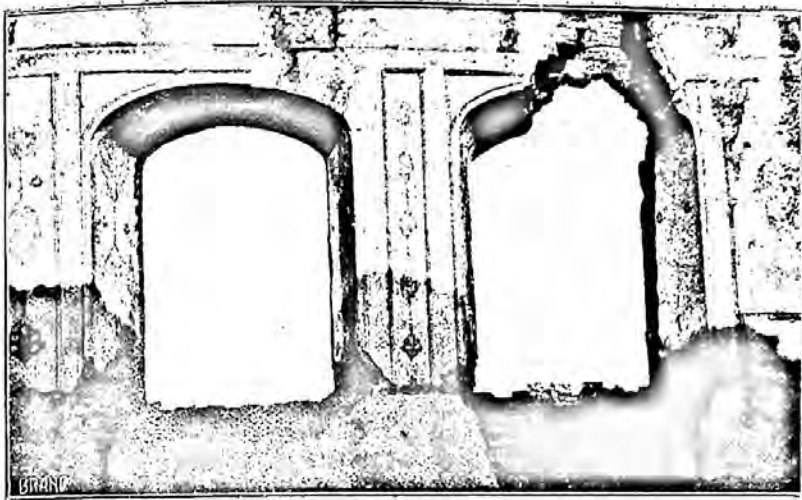
Oricare ar fi deci epitetele, ele nu schimbă întru nimic calitatea ce au avut monumentele. Nouă este numai grija ce li se acordă acum. Această preocupare numai, și mai ales legiferarea ei, e într'adevăr modernă. Căci au persistat monumente din vremurile cele mai depărtate și fără ca să li se fi dat o îngrijire specială, impusă prin legi și regulamente.

Conservarea monumentelor, așa cum se practică acum, este o consecință a deșteptării spiritului istoric a vremurilor noastre. Azi, un monument nu mai este considerat numai după valoarea sa artistică, ca altă dată. Orice rămășiță, care face parte din avutul nostru național sau servă la lămurirea trecutului nostru,—este azi tot atît de apreciată ca oricare operă de artă veche. Iar acestor din urmă, în special,—cercăm să le facem posibilă o viață cit mai lungă. Vrem să ajungem să asigurăm și operelor plastice sau arhitecturale nemurirea de care se bucură operele literare.

1) *Buletinul comisiunii monumentelor istorice*. Publicație trimestrială sub auspiciile Ministerului de Culte și instrucțiune publică și în editura Administrației Casei Bisericești. 1908 Ianuarie-Martie; București, Göbl-Rusidescu. În 4° mare; 48 pag. cu numeroase ilustrații.

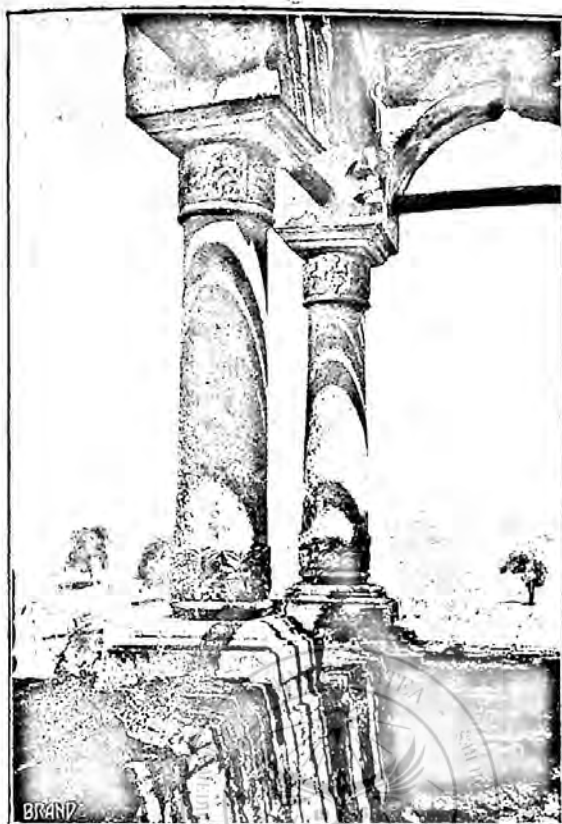
Bolnița M-rei Cozia
(înainte de restaurare)

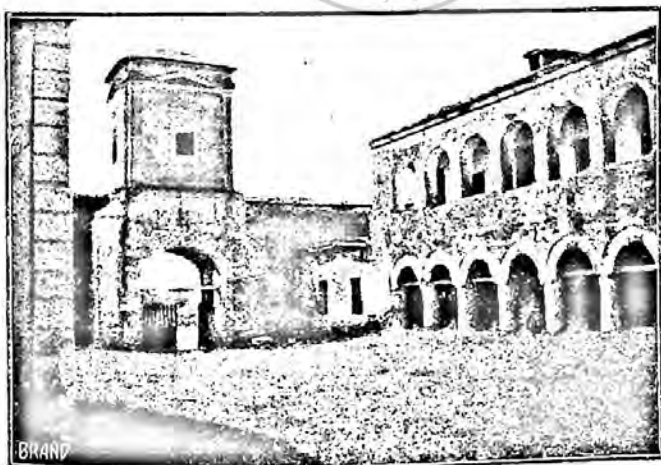
Din interiorul palatului Brâncovenesc dela Potlogi

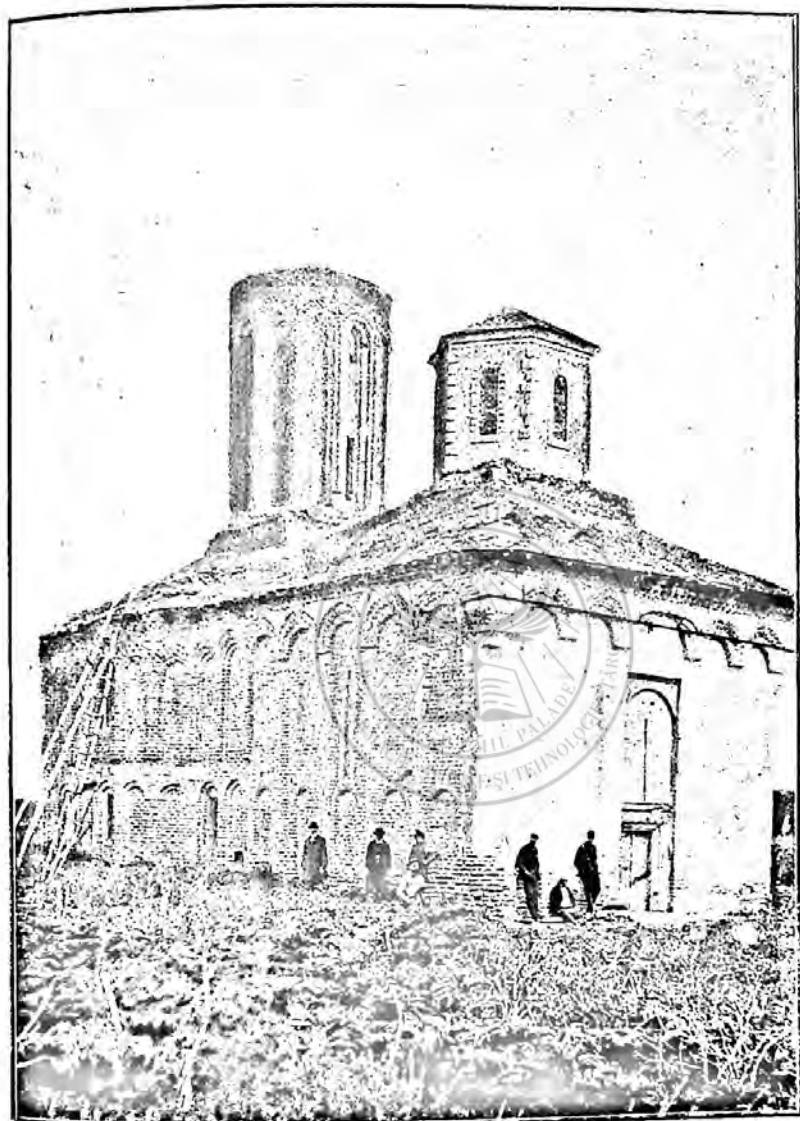
Palatul Brâncovenesc dela Potlogi

Stâlpii foisorului dela M-rea Comana

Clopotnița și chiliile M-rei Comana

Biserica Monăstirei Snagov

Asemenea sentimente și îndatoriri sînt cu totul noi. Nici chiar revoluția franceză, dela care am moștenit atîtea idei mari și generoase, nu cunoștea respectul monumentelor. În timpul ei, din potrivă, s'au distrus cele mai multe documente artistice ale predecesorilor. Caracteristic este, pentru psihologia vremii, procesul verbal al Consiliului comunal al orașului Strassburg din 1793, publicat în urmă. Cu o vădită mulțumire se înregistrează în acel act că, în scurtul timp de trei zile numai, municipalitatea, a reușit totuși să distrugă 235 statui dela vechiul și splendidul Dom al orașului! Se mai adaogă că sfărămăturile au servit la șose-luirea drumurilor.

Azi domnește cu totul altă mentalitate. În Veneția, de pildă, se reclădește cu mari cheltuieli și întocmai după modul cel vechiu campaniile dela San Marc, a cărui valoare curat artistică nu motivează singură o asemenea măsură. Respectul tradiției predomină însă azi. Din fericire s'au împămîntenit și la noi asemenea sentimente. După ce pînă mai deunăzi am nesocotit și dărîmat fără cruțare tot ce era vechiu, azi, în fine, începe reacțiunea. Și la noi, cași aiurea, vremurile cele mai dăunătoare monumentelor au fost cele mai apropiate de noi. Respectul firesc ce aveau bătrînii pentru clădirile vechi reiese și din frumoasa scrisoare a lui Vasile Lupu prin care oprește pe Logofătul său Racoviță să ia pentru o clădire nouă piatră dela ruinele curții lui Ștefan Vodă din Vaslui. „*Acesta lucru nu să cade să facem, că nu iaste cu cinste*“¹⁾ scria Vodă Vasile Lupu, acum 273 de ani. Iar noi am eternizat printr'o statuie de bronz pe primarul Capitalei Regatului, care, sînt numai 20 de ani de atunci, a incuviințat dărîmarea solidului și istoricului turn al Colței!

Din fericire însă putem înregistra și alte fapte îmbucurătoare în această privință. În primul rînd se cuvine să menționăm bine executatele restaurări ale celor mai de frunte biserici din țară, efectuate sub înalta ocrotire și în parte chiar cu fondurile personale ale M. S. Regelui. Astfel ni s'au redat în întreaga lor splendoare de odinioară Catedrala din Curtea de Argeș și Trei Erarhi din Iași, exemplare unice în lumea întreagă și cu care nu ne putem în deajuns făli. Deasemeni s'au asigurat generațiilor viitoare frumoasele biserici ale sfîntului Neculae din Iași, a Mitropoliei din Tîrgoviște și a sfîntului Dumitru din Craiova. Tustrele sînt pedeoparte demni reprezentanți ai năzuințelor artistice și evlaviei voevozilor noștri și totdeauna foarte interesante documente din punct de vedere al istoriei arhitecturii noastre.

În acelaș timp, cite alte biserici și monumente în genere nu s'au distrus și se nimicesc încă pînă azi. Și cu toate acestea și noi, ca toate popoarele civilizate, avem o „*Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice*“. Constat în treacăt numai că și în această privință am fost codașii Europei: Bulgarii au o lege încă din 1889; a noastră e din Noembrie 1892. Mai trist este însă că această lege a noas-

1) Buletinul Com. Mon. istorice, p. 47.

tră, deși promulgată și întărită printr'un regulament de aplicare, a rămas totuși o ficțiune, pe cînd la Bulgari a avut rezultate excelente. Mai mult încă: autorul ei însuși, Directorul muzeului nostru de antichități, a nesocotit-o în modul cel mai rușinos.

Dealtfel și legea e defectuoasă. Alcătuită în pripă după alte legi străine ea nu corespunde condițiilor noastre speciale. Un prim mare defect este caracterul personal al acestei legi. Printr'însa și mai ales prin „Regulamentul pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice”, sancționat în Ianuarie 1893, Directorul Muzeului, pe atunci membru influent în Parlament, și-a rezervat monopolul exclusiv al antichităților. Efectul dezastros al acestei acaparări de putere se cunoaște: unele monumente au fost distruse cu banii statului chiar, iar alte antichități au trecut granița și împodobesc muzeele vecinilor noștri.

Legea nu a servit decît pentru a asigura monopolul Directorului, care astfel ocrotit a putut comite, fără a fi împiedicat, devastările ce cu toții cunoaștem. De aplicarea legii nu s'a mai ocupat nimeni. Membrii cei buni ai Comisiunii monumentelor fiind împiedicați de a lucra, s'au retras. Comisiunea de fapt n'a existat decît cu numele. Singurul ei semn de viață a fost „Inventarul monumentelor publice și istorice din România”. Deși prin Regulamentul legii se prevedea la art. 20 că „cel mult pînă la 20 Noembrie 1893, comisiunea monumentelor publice va întocmi, prin mijloacele ce i se vor pune la dispozițiune de către Ministru, inventarul general al tuturor edificiilor și obiectelor vechi din țară”, totuși acest inventar nu a apărut decît peste zece ani, în 1903, fără însă să fie complet chiar atunci.

Devastarea monumentelor și nesocotirea legii ar fi continuat desigur, dacă, din fericire, nu s'ar fi ivit o mină binecuvîntată, care să dea o altă întorsătură acestor porniri periculoase.

În 1902 ivindu-se o vacanță în zisa comisiune, Academia propune numirea d-lui I. Kalinderu. D-sa însă, după cum se constată prin procesul verbal al ședinței din 3 Mai 1902 „consimte a fi recomandat spre a fi numit în comisiune, cu rezerva expresă ca, dacă nu-i va fi cu puțință a da viața necesară lucrărilor comisiunii, d-sa se va retrage”¹⁾. Precauții necesare și întru destul motivate, căci se cunoșteau prea bine reaua voință și intențiunile suspecte ale chiar promotorului acestei legi. I-a trebuit jertfa de sine și stăruința patriotică care caracteriză toate operele sale și la care se adaugă, în acest caz, întinsele cunoștinți artistice, pentruca dl. Kalinderu să reușească să reinvieze lucrările comisiunii. Căci, dupăcum afirmă „raportul comisiunii” apărut în Buletin și iscălit de însuși directorul muzeului, „Legea pe temeiul căreia fusese întocmită (Comisiunea), prin neobservare și neaplicare, căzuse în dezuetudine”.

Astfel se confirmă în mod oficial observația ce făceam mai sus asupra defectuoșității legii. De îndată ce a urmat să se pue de fapt în a-

1) Analele Academiei, Tom. XXV. Partea administrativă. p. 10.

plicare, s'au dovedit lipsurile și greșirile ei. Ar fi timp ca să se revadă această lege personală, acomodându-se intereselor și nevoilor generale. Să se dea cuvenita însemnatate și acestei ramuri de activitate a Ministerului Cultelor. Ar trebui ca Comisiunea Monumentelor să formeze, ca pretutindeni aiurea, un serviciu de sine stătător și să nu mai fie expus a depinde cind de serviciul construcțiilor, cum prevedea art. 14 al regulamentului încă în vigoare, cind de Casa Artelor—„de efemeră durată efectivă”—cind, în fine, de Casa Bisericii, cum e în prezent. Aceste schimbări aduc întrerupere în continuarea și unitatea lucrărilor. Excelentele măsuri provizorii luate de dl. Kälinderu, în lipsa unui regulament aplicabil, ar trebui statornicite printr'o modificare a legii actuale. Cu acest deziderat se încheie și raportul Comisiunii către Ministrul Cultelor, publicat în Buletin (p. 46). El e iscălit de însuși autorul și raportorul legii actuale, care e ast-fel constrîns să recunoască greșala sa. Reproducem în întreg acest pasaj, care sperăm în curînd va fi realizat; „Cîtă vreme comisiunea va sta sub regimul actualei legi pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, nu va putea lucra, după cum do-rește și după cum cer împrejurările. Căci, prin această lege, ea nu are decît un rol *consultativ*, astfel că atunci cind nenorocul face să nu aibă în juru-i bărbați mai zeloși și mai stăruitori, care să aducă la îndeplinire lucrurile recomandate, hotărîrile sale pot rămînea—cum s'a întîmplat—literă moartă în dosarul proceselor verbale. Se simte deci nevoia unei modificări sau refaceri a legii, în sensul de a se da comisiunii un rol efectiv în inițierea și conducerea lucrărilor sale, creindu-i și un serviciu special de arhitectură, în care să găsească loc și să se pregătească cei chemați a supraveghea și conduce lucrările de conservare și restaurare a monumentelor noastre istorice”.

Avînd în vedere iubirea sinceră și grija necurmată ce domnul ministru Sp. Haret are pentru arta și monumentele străbunilor noștri, nădăjduim în o apropiată realizare a acestor legitime dorințe. Iar dl. I. Kälinderu, promotorul ei, va putea număra încă una din acele fapte mari, pentru care pe lingă noi îi vor fi recunoscătoare generațiile viitoare.

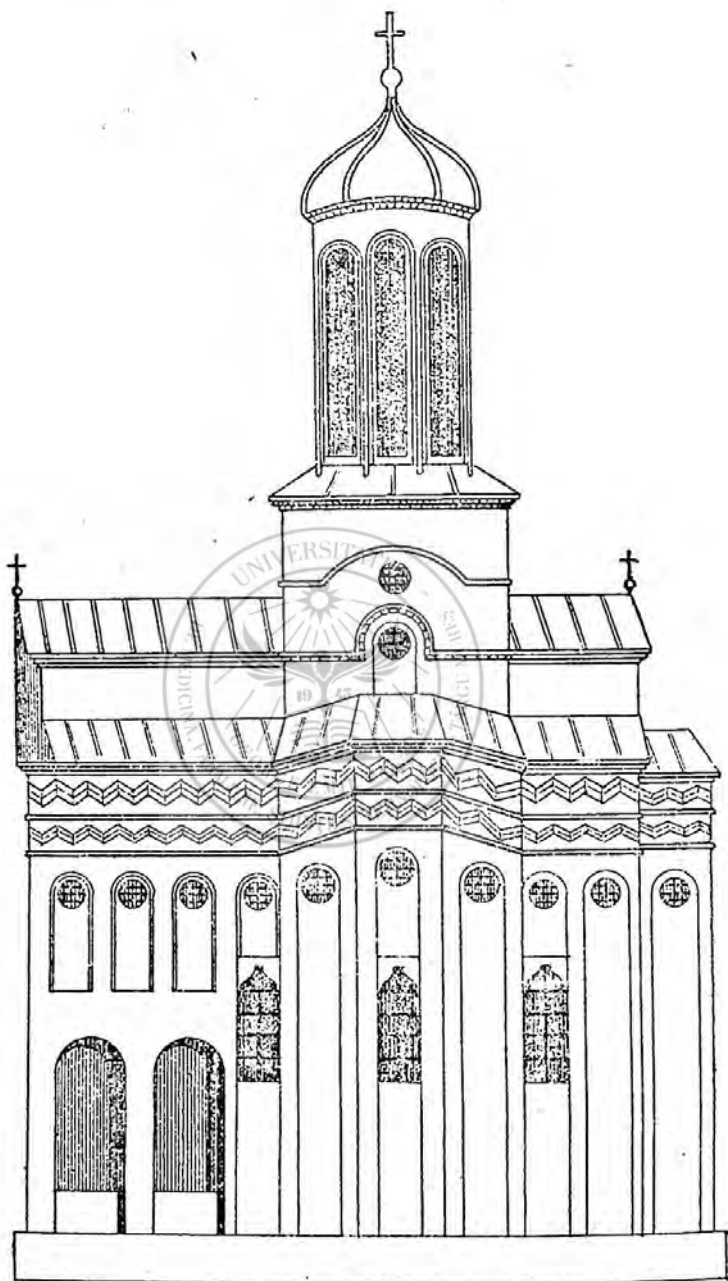
* * *

Primul număr al Buletinului cuprinde, în afară de raportul menționat, și un studiu complex asupra mănăstirii Comana.

Partea istorică, foarte interesantă și bine documentată, e datorită d-lui Al. Lepadatu, a cărui competență e atît de bine stabilită. Sub îngrijirea d-sale de alt-fel, în calitate de secretar al comisiunii, apare întreg buletinul, al cărui text e scris într'o frumoasă limbă cu tendințe arhaice, foarte potrivite cu conținutul.

Dl. N. Ghika-Budești, într'un studiu foarte substanțial, arată însemnătatea arhitectonică a Comanei și referă asupra lucrărilor de consolidare ce a executat. Vastele sale cunoștințe asupra arhitecturii romînești, pri-

ARCH. I. BUSUIOC

Planul bisericii Bolniței dela M-rea Cozia
după vechea pictură murală din interior.

ceperea și îngrijirea cu care execută lucrările de consolidare sau restaurare, au găsit întreaga aprobare a comisiunii, care i-a și încredințat cele mai grele și frumoase lucrări. Pe toate le-a îndeplinit în condițiile cele mai fericite, atât din punct de vedere al exactității documentare cit și al cerințelor estetice.

Nu tot atât de îmbucurătoare sînt rezultatele reparațiilor întreprinse direct de serviciul tehnic al Casei Bisericeii.

Astfel, pentru a preciza, voi aduce aci exemplul Bolniței dela M-rea Cozia, reparată de dl. N. Mihăescu. Refacerea din nou a învălitoarei nu corespunde cerințelor unor asemenea lucrări. Prin reproducerea celor două fotografii în Buletin, una reprezentînd biserica înainte și alta după lucrările de conservare, s'a căutat să se dovedească că acoperișul a fost refăcut *intocmai* după cum era. Și dovada este într'adevăr pe deplin făcută: s'a imitat aîdoma acoperișul anterior.

Mulțumitu-s-au printr'aceasta însă toate cerințele unei consolidări după principiile azi adoptate? Cred că nu. Căci nu e de ajuns a se copia în mod servil o stare de lucruri care, departe de a ne da aspectul original al clădirii, nu este decît o prefacere mai tîrzie. Astfel e cazul nostru special. Acoperișul de șindrilă, pe care l'a înlocuit dl. Mihăescu, nu era desigur acoperișul original, ci lucrarea vre-unui simplu cîrpaci de acum 20--30 ani. A reface întocmai acest acoperiș, fără altă critică, nu e operă de restaurator serios. Căci înainte de a reface acoperișul ar fi trebuit să se observe că el acoperea o parte din tamburul turlei, și anume partea în care se mai vede foarte clar o mică ferestruce închisă de o semiarcadă cu zîmții de cărămidă, după cum se vede clar și din fotografia alăturată. Această ocnîță însă nu era desigur menită să fie ascunsă de acoperiș. În cazul de față, greșala e cu atât mai neiertată cu cît presupunerea noastră e întărită printr'un document a cărui veracitate e neîndoioasă. E desenul cel vechiu al Bolniței care se află pictat pe însuși peretele din interiorul ei. Se impunea dar ca reparatorul din zilele noastre să fie samă de o așa prețioasă dovadă și cu ocazia aceasta să înlocuiască acoperișul cel nepotrivit printr'altul conform originalului. Și dacă s'ar fi ținut samă de aceasta, s'ar mai fi evitat și alte nepotriveli. Nu s'ar mai fi îngreuiat turla cea sveltă și splendidă în proporții cu acel acoperiș comun și nepotrivit cu stîlul ales al monumentului. Disarmonia e clară pentru cine compară aspectul actual al Bolniței cu planul ei cel vechiu. Acesta e reprodus aci după desenul ce încă din 1904 a binevoit a-mi face dl. Arhitect I. Busuioc, în vederea unui studiu ce întreprinsesem asupra acestui prea frumos monument al nostru. E păcat că atunci cînd se execută lucrări chiar la opere de așa mare însemnatate, nu se iau toate precauțiile necesare.

Asemenea greșeli, mici numai în aparență, mari însă în realitate, s'au mai repetat și la alte clădiri, cum de pildă la M-rea Snagov, despre care a fost vorba aiurea. Cu atât mai îmbucurătoare sînt lucrările d-lui

Ghika, care se distinge printr'o mare îngrijire, bazată pe un studiu pri-ceput și amănunțit.

Cele două fotografii aci alăturate, și mai ales cea a foișorului, ne dau o idee de importanța M-rei Comana, acum consolidată. Planul și numeroase fotografii însoțesc studiul d-lui Ghika din Buletin, asupra căruia nu mai revin aci.

În afară de monumentele religioase, Comisiunea'și propune să ia sub a sa ocrotire și celalalte clădiri de un interes istoric sau artistic. Astfel se anunță în Buletin lucrări viitoare la Palatul Brîncovinesc dela Potlogi, după care am dat aci două vederi executate mai demult ¹⁾. Ar fi de dorit ca fără întârziere să se salveze ce mai rămîne din acest palat, care mai păstrează urme așa de interesante de decorație interioară a camerilor. După cum se vede din fotografia alăturată, zidurile sînt îmbrăcate cu motive ornamentale cu caracter pur oriental (persan chiar) scoase în relief în tencuială. La Potlogi sînt încă mult mai bine conservate ca la palatul Cantacuzinesc dela Măgureni și la Filipești. Încă o dovadă a dependenței noastre artistice de străinătate, chiar în preajma veacului al 18-lea.

Ar fi de dorit ca toate lucrările executate de Comisiune să fie însoțite de fotografii și planuri, după modelul studiului d-lor Lepadatu și Ghika asupra Comanei. Numai astfel se va atinge scopul urmărit de Comisiune de a ni se da prin Buletin o arhivă de documente care se contribuie în mod serios la deșteptarea interesului publicului pentru comoarele noastre de artă și să serve totodată și la ușurarea studiului încă așa de incomplet al istoriei artei în România.

Pentru aceasta ar trebui cași execuția grafică a clișeeilor să fie ireproșabilă. Despre asemenea amănunte însă, 'mi propun să revin altă dată. Căci sper că apariția regulată a Buletinului 'mi va da în curînd prilej să mai reiau acest subiect, atît de interesant și încă puțin discutat la noi.

Deocamdată incheind se cuvine să aducem omagiul nostru de recunoștință d-lui I. Kalinderu și colaboratorilor săi efectivi, cari au isbutit să ne dea acest prim număr al Buletinului. Cu plăcere și încredere așteptăm pe cele următoare.

Al. Tzigara-Samurçaș

1) Toate fotografiile ce însoțesc acest articol, deși reprezintă aceleași monumente ca cele despre cari tratează Buletinul, nu sînt luate din publicația oficială.